

مردم ده‌نشین بر گزار شود خواه در تماشاخانه های مدرن شهرهای بزرگ آن کشور اجرا گردد .

نخستین نمونه و نشانه تأثر باستانی هندرا در کتاب ودا Veda - که حاوی سرودهای مذهبی مردم دره سند میباشد و قدیمترین کتاب مذهبی آن ناحیه است میتوان یافت .

مورخان تأثر راجع بتعزیه‌های معروف به ایدوس Abydos یا اوسی‌ریس Osiris که در ایام بسیار قدیم در سرزمین مصر اجرا میشد بتفصیل بحث کرده‌اند . شرح این تعزیه‌ها توسط تماشا کنندگان و شرکت کنندگان در آنها در یک هزار و سیصد سال پیش از میلاد داده شده است .

در ایران هم توصیف و معرفی رنج و مصیبت و قتل خاندان و پیروان حضرت علی ع منشاء و مأخذ نمایشهای مذهبی یا تعزیه بوده است ولی هنوز مطالعه و تحقیق نشده است که آیا این مراسم تعزیه‌داری سالانه در نتیجه وجود افسانه‌هایی درباره مراسم که پیش از ظهور اسلام بخاطر مرگ و مصیبت قهرمان یا خدائی انجام میشده بوجود آمده است یا نه .

راجع بمنشاء ظهور این تعزیه‌ها بسیاری از محققان اروپائی نظرهای مختلف اظهار کرده‌اند ولی اظهارات هیچکدام از آنها جامعتر و مشروحتر از اظهارات ساموئل ویلیام بنجامین S. W. Benjamin نخستین وزیر مختار امریکا در ایران در سال ۱۸۸۲ نیست (۱) ،

بنجامین در اینخصوص عقیده جالبی اظهار میکند که شایسته کمال توجه میباشد میگوید :

« شاید بتوان فرض کرد که ایرانیان بااحتمال قوی فکر بر گزار کردن این مراسم سالانه را از تشریفات که قهرنها پیش بیادبود قتل اسمیردیس مغ (گیومات) بدست

(۱) فصل کاملی از کتاب بنجامین که مربوط بتعزیه داری در ایران است در بخش هفتم جلد سوم کتاب « درام » که در بیست و دو جلد بسردبری الفردینتز Alfred Bates چاپ شده منتشر گردیده است .

مقایسه تعزیه های ایران

با نمایش های مذهبی اروپا

احوال هر قوم متمدنی را که مطالعه کنیم می بینیم که مراسم و شعائر دینی مبداء و منشاء درام آن قوم بوده است . در همه جا ابتدای پیدایش درام آئین پرستش یا طریقه اظهار اخلاص و عبودیت بکسی یا بچیزی یا بعقیده‌ای بوده و داستانها و افسانه‌های ساده آن ، موضوع آثار دراماتیک شده است .

درام کلاسیک یونان قدیم در نتیجه جشنهایی که با احترام و افتخار دیونیس Dionysus (خدای تانک و شراب) در حدود پانصد سال پیش از میلاد مسیح برپا میشد بوجود آمد . در انگلستان و فرانسه و آلمان درام ابتداء بصورت و تحت عناوین میستر Les Mystères (نمایشهایی که مبتنی بر شعائر و مراسم دینی بوده است) ، و میراکل Les Miracle (نمایشهایی که مبتنی بر اعجاز و کشف و کرامت اولیاء و احباب مسیحی است) در دوره قرون وسطی ایجاد گردید . این آثار بنا بر آداب و سنن مذهبی و از روی داستانهای کتاب مقدس تورا و انجیل نوشته میشد .

همه جا وضع همینطور بوده است .

جان کاسنر John Cassner در کتاب خود بنام A Treosusy of the Theatre (گنجینه نمایش) در فصلی که راجع بتاریخ پیدایش و تحول درام در کشورهای شرقی بحث میکند مینویسد : در هندوستان و بین‌النهرین و ژاپن و سوریه بنا بمدارک و اسناد تاریخی ، تأثر در چندین هزار سال پیش بصورت تعزیه Passion Plays نمایشهایی که ماجراها و مصائب زندگی پیغمبران و اولیاء را توصیف میکنند) و دسته از مراسم و تشریفات مذهبی پدید آمده است . ولی در مشرق زمین درام از مذهب و شعائر دینی جدا نشده و مثل درام یونان استقلال نیافته و باین جهت در بین این اقوام ادبیات دراماتیک بوجود نیامده است . حتی امروزه هم در هندوستان تقریباً تمام انواع درام با وصف احوال قهرمانان و پیشوایان مذهبی مخلوط میباشد ، خواه این نمایش در جشنهای سالانه

داریوش پادشاه ایران برگزار می‌کردند اقتباس کرده‌اند. این مراسم سالانه رایونانیان ماگوفونی (Magophonon) (یعنی کشتار مغ) مینامیدند. «

هرودوت و کتهزیاس Ctesias هر دو راجع به مراسم سالانه مفصلی که بیاد بود قتل اسمردیس مغ و پیروان او برگزار میشد توافق نظر دارند.

هرودوت میگوید:

« ایرانیان همه بالاتفاق مراسم این روز را بجا می‌آورند و بیش از هر روز دیگر در اجرای تشریفات آن اهتمام و دقت بخرج میدهند.

در این روز است که مراسم ماگوفونی Magophonon بعمل می‌آید. در تمام این مدت هیچ مغی نمیتواند از خانه خارج شود و همه مغها تمام روز را در خانه بسر میبرند. «

کتهزیاس در این مورد مینویسد که جشن ماگوفونیا را ایرانیان در روزی می‌گرفتند که سپنت دات (اسفندیار) مغ بقتل رسید.

در نیمه دوم سده نوزدهم توجه مأموران سیاسی و دیپلماتهای دولتهای غربی که در ایران و کشورهای مجاور آن یعنی هندوستان و عراق مقیم بودند بتعزیه و نمایشهای مذهبی ایران جلب شد. مهمترین آنها عبارتند از: کنت دو گوپینو Connt de Gobineau دیپلمات معروف فرانسوی که چندین سال در ایران و کشورهای همسایه زندگی میکرد و کتاب مفصلی بنام «مذهب و فلسفه در آسیای مرکزی» Les Religions et les philosophis dan l'Asie Centrale نوشت که در سال ۱۸۶۵ در پاریس بچاپ رسید. یکی دیگر از دیپلماتهای فرانسوی الکساندر شودز کو Aleksandre Chodzko نام دارد که پنج تا از تعزیه‌های ایران را بفرانسه ترجمه کرد و آنها را در مجموعه‌ای تحت عنوان «تأثر ایران - منتخباتی از تعزیه یا درام» Théâtre Persan, Choix de Tèaziés ou dram در سال ۱۸۷۸ میلادی در پاریس چاپ و منتشر کرد.

دیگر سرلوییس پلی Sir Lewis Pelly یکی از مأموران سیاسی انگلستان است که چندین سال مقیم هندوستان بوده و سی و هفت تعزیه بزبان انگلیسی ترجمه

کرده و این مجموعه را تحت عنوان Les Miracle Plays of Hassan and Hossein (نمایش حوادث زندگی حسن و حسین) با مقدمه جامعی در سال ۱۸۷۹ در لندن بچاپ رسانید. دیگر ویلیام فرانکلین William Franklin یکنفر فرانسوی دیگر است که از کشور ایران و هند دیدن کرده و کتابی تحت عنوان Voyage de la Perse (سفر ایران) نوشت که در سال ۱۸۷۸ چاپ و منتشر شد. دیگر ساموئل ویلیام بنجامین دیپلمات امریکائی است که کتاب بسیار نفیس خود را بنام Persia and the persians (ایران و ایرانیان) در سال ۱۸۸۷ در لندن بچاپ رسانید. بجز اینها کسان دیگری نیز بوده‌اند که راجع بتعزیه تحقیق و تتبع کرده‌اند و ما فعلا از ذکر نام آنها خودداری میکنم.

از آن تاریخ تا کنون لا اقل چهل مجلس از این تعزیه‌ها بفرانسه و انگلیسی و آلمانی ترجمه شده است. ولی مترجمان این آثار راجع به تأثیر دراماتیک و سبک شعر و ارزش ادبی آنها آنطور که باید تحقیق نکرده‌اند. عبارت دیگر از دریچه چشم یک نقاد هنرهای دراماتیک آنها را مورد مطالعه قرار نداده‌اند.

تاریخ پیدایش این نمایشهای مذهبی تا آنجا که ما اطلاع داریم برخلاف هنرهای دیگر در همین قرنهای اخیر بوده است. در ادبیات غنی و پر دامنه فارسی جدید هیچگونه اثر و نشانه‌ای تا پیش از قرن شانزدهم میلادی از این نوع آثار نمیتوان یافت. در این دوره بود که سلسله بزرگ صفوی (۱۷۲۲-۱۵۰۲ میلادی) مراسم مذهبی را تجلیل و ترویج کردند و با استفاده از تمایل و علاقه شدیدی که با احساسات و شعائر ملی ابراز میشد آنها را بصورت دراماتیک در آوردند. ولی هسته نهال این نمایشهای مذهبی قرنهای پیش و شاید در قرن هفتم میلادی یعنی موقعی که کشور پهناور ایران ودولت شاهنشاهی مقتدر ساسانی معرض حمله و تجاوز اعراب واقع گردید و ملت ایران مجبور شد مذهب اسلام را بپذیرد غرس شده است. البته در آغاز در اجرای این نمایشها نظاهری نمیشد تا وقتی که موضوع خلافت و جانشینی پیغمبر حل گردید. حل شدن این مسئله با قتل و کشتار وحشتناکی توأم بود و داستان رنج و مصیبت خاندان پیغمبر موضوع این تعزیه‌ها شد ولی بهر حال باید در نظر داشت که مقصود عمده و اصلی از ایجاد

آنها بیان احساسات ملی و هنری بود و جنبه مذهبی در درجه دوم اهمیت قرار داشت، با مراجعه به تاریخ تأثیر ملاحظه میکنم که اسپانیایس از هجوم اعراب و استقرار آن قوم در آن سرزمین هنرهای دراماتیک را بکلی از دست داد. در هندوستان نیز پس از حمله اعراب نمایش و هنرهای دراماتیک که جزء آداب مذهبی آن مردم بود فراموش گردید. خود اعراب هم هیچگونه اثر و نشانه‌ای در کار نمایش و هنرهای دراماتیک باقی نگذاشته‌اند ولی ایرانیان که از قدیم بهنر دوستی و هنرمندی شهرت داشته‌اند یک سلسله تشریفات و مراسم مذهبی ایجاد و ترویج کردند که هنوز هم در بسیاری از شهرهای دور دست و دیه‌های سرزمین ایران اجرا میشود.

مدتهای میداین تشریفات بصورت وعظ و خطابه و بیان وقایع، بشعریا به نثر در حضور جمع بعمل می‌آمد و یک قسمت و یا یک حادثه از وقایع مذهبی انتخاب میشد و همانطور که قصه گو قصه میگوید یا سخن سنجی شعر میسراید بتوسط یک نفر بیان میشد. در سده هجدهم شاعران و متفکران اروپا برای اینکه از ملل شرق کسب معنویت و الهام کنند متوجه مشرق زمین شدند. گوته Goethe که مسحور زیبایی و لطف کلام حافظ شاعر بزرگ غزلسرای سده چهاردهم میلادی شده بود در دیوان شرقی West-Ostlicher Divan نوشت: «جای بسی تعجب است که در ادبیات فارسی درام وجود ندارد. اگر در بین گویندگان فارسی یک درام نویس وجود داشت ادبیات فارسی کیفیت و حالت دیگری بخود میگرفت.»

این مطالبی را که گوته در ربع اول قرن نوزدهم راجع بادبیات فارسی نوشته کاملاً صحیح نیست زیرا در همان حینی که مشغول نوشتن این عبارات بوده نهضت بزرگی در عالم درام و نمایش در ایران وجود داشته که در اوج ترقی و تعالی بوده است. شودزکو در کتاب خود موسوم به Théâtre Persan (تأثر ایران) چند سال بعد از گوته نوشته است: همانطور که درام یونان هست در ایران وجود دارد و نکات مشترکی که بین این دو درام میتوان یافت از این قرار است: هر دو درام در سرزمین ملی خود ایجاد شده و بسط و توسعه یافته است، هر دو مربوط بمسائل مذهبی و افسانه‌های دینی میباشد، هر دو ابتداء بصورت مراسم و آداب عبادت و آئین پرستش

ظهور کرده و موضوع عمده آن حوادث و مسائل مذهبی است، در هر دو خواننده تنها و خوانندگان دسته جمعی وجود دارد، در هر دو تماشا کنندگان بصورت دایره گرداگرد صحنه می‌نشینند.

حقیقت موضوع اینست که در نمایشهای مذهبی ایران جمعیت تماشا کنندگان دایره تمام بدور صحنه تشکیل میدادند و دور تا دور سکو میشستند درحالیکه تماشا کنندگان نمایشهای یونان در روی پله‌هایی که بشکل نیم دایره در یکطرف صحنه ساخته شده بود و آنرا تاترون Teatron یا کویلون Koilon مینامیدند و بشکل نعل اسب بود قرار میگرفتند. صحنه نمایش در تعزیه‌های ایران عبارت بود از سکوئی در وسط باضافه راه عبوری که دورتادور صحنه برای رفت و آمد باز میگذاشتند، در هر دو درام مطالب بصورت شعر بیان میشد و در هر دو موسیقی نقش عمده‌ای بعهده داشت. با این تفصیل گوته مینویسد در ادبیات غنی و پردامنه فارسی درام وجود ندارد و از این حیث اظهار تأسف میکند.

سعادت نامه

ناصر خسرو - قرن پنجم

مردمی!

چو خواهی کرد با کس دشمنی ساز	میفکن دوستی با او ز آغاز
فکندن دوستی با کس سلیم است	وفا بردن بسز کاری عظیم است
مرنجان کس، مخواهدش عذراز آن پس	که بد کاری بود رنجاندن کس
چو نتوانی علاج درد کس کرد	میفزای از جفایش درد بر درد
سنان جور بر دلریش کم زن	چو مرهم می‌نسازی نیش کم زن
ز مردم زاده‌ای، با مردمی باش	چه باشد دیو بودن؟ آدمی باش!